

به نام خدا

تاریخ عمان در قرون نخستین اسلامی

تألیف:

دکتر عبدالرحمن عبدالکریم العانی

ترجمه:

مسلم زارع مطلق

غلامرضا زائری

انتشارات گیوا

سرشناسه	عانی، عبدالرحمن عبدالکریم
عنوان قراردادی	Ani, Abd al- Rahman Abd al- karim
عنوان و نام پدیدآور	تاریخ عمان فی الصور الاسلامیه الاولى، فارسی تاریخ عمان در قرون نخستین اسلامی / تالیف عبدالرحمن عبدالکریم العانی؛ ترجمه مسلم زارع مطلق، غلامرضا زائری.
مشخصات نشر	تهران: گیوا، باشگاه پژوهش‌های علمی ساداکو ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۱۶۴ ص
شابک	978-600-451-264-0
وضعیت فهرست نویسی	فیپا
یادداشت	کتابنامه: ص. [۱۳۷] - ۱۵۳؛ همچنین به صورت زیر نویس.
موضوع	دریانوردی -- عمان -- تاریخ
موضوع	بازرگانی دریایی -- عمان
موضوع	عمان -- تاریخ
شناسه افزوده	زارع مطلق، مسلم، ۱۳۵۶ -، مترجم
شناسه افزوده	زائری، غلامرضا، ۱۳۵۴ -، مترجم
رده بندی کنگره	DS۲۴۷ / ۸۵۴ع ۲۳۰۴۱ ۱۳۹۶
رده بندی دیویی	۵۳/۹۵۳
شناسه اشتناسی ملی	۴۸۶۴۴۱۲

عنوان کتاب	تاریخ عمان در قرون نخستین اسلامی
مؤلف	دکتر عبدالرحمان عبدالکریم العانی
مترجم	مسلم زارع مطلق / غلامرضا زائری
ناشر	انسترات گیوا
همکار ناشر	باشگاه پژوهش‌های علمی ساداکو
مدیر اجرایی	روح‌الله شیریژا
ناظر فنی	سیده محبوبه حسینی
صفحه‌آرا	آدینه کبرایی
طراح جلد	یکتا شیرکوند
سال و نوبت چاپ	۱۳۹۶ / اول
شمارگان	۱۰۰۰
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۴۵۱-۲۶۴-۰
قیمت	۱۵۰,۰۰۰ ریال
تلفن	۰۲۱-۶۶۱۲۳۸۸۰
تارنما	www.sadako.ir www.givabook.ir

فهرست مطالب

۵	پیشگفتار مترجمین
۱۱	پیشگفتار
۱۵	دبیاچه
۲۹	بخش نخست: جغرافیای عمان
۴۱	بخش دوم: ساکنین
۵۳	بخش سوم: مراکز شهری
۶۳	بخش چهارم: ورود اسلام به عمان
۷۳	بخش پنجم: اثره بن در روزگار اسلام
۸۳	بخش ششم: سکونت عمانی در ساحل شرقی خلیج فارس و نقش‌شان در آن منطقه
۹۵	بخش هفتم: کالای تجارت
۱۰۹	بخش هشتم: راه‌های تجاری، به‌ویژه عمانی‌ها در دریانوردی و کشتی‌های تجاری
۱۲۳	بخش نهم: نقش عمانی‌ها در تجارت
۱۳۳	پیوست‌ها
۱۳۷	مراجع و مصادر
۱۵۵	فهرست اعلام

پیشگفتار مترجمین

کتابی که در دست دارید ترجمه‌ اثری از زبان عربی به نام «تاریخ عُمان فی العصور اسلامیة الاولی» است که توسط دکتر عبدالرحمان عبدالکریم العانی نوشته شده است. چاپ نخست این کتاب به زبان عربی در سال ۱۹۹۹م. / ۱۳۷۸ ه.ش. در دارالحکمة لندن صورت گرفته است. دکتر صالح احمد علی، استاد بی بدیل و مدرس مجرب دانشگاه بغداد پیشگفتار نقادانه‌ای بر کتاب نگاشته و آن را ستوده است.

دکتر عبدالرحمان عبدالکریم العانی در دانشگاه بغداد به تدریس تاریخ اشتغال داشته و پس از "عبدالرزاق علی الکُبّاری" دومین رئیس بخش تاریخ این دانشگاه به شمار می‌رود. در این زمینه افرادی همچون "عبدالمیر هادی العکام"، "حسن فاضل زعین" و دیگران پس از ایشان قرار می‌گیرند. اولین اثر قابل ذکر نویسنده در تاریخ خلیج فارس کتاب «البحرین فی صدر الإسلام» است که نشان از علاقه و تجربه ایشان در مسائل تاریخی خلیج فارس دارد و پیش‌زمینه مناسبی برای کتاب اخیر به شمار می‌رود.

کتاب حاضر، مشتمل بر تاریخ عمان از آغاز اسلام تا قرن چهارم هجری است. چون نویسنده در مقدمه خود توضیحات کافی درباره مندرجات کتاب ارائه داده است لذا مترجمین از شرح محتویات آن خودداری می‌کنند. اما ذکر چند نکته لازم است. نخست این که اگر چه زحمات نویسنده ستودنی است ولی چون همه نتایج به دست آمده توسط وی را در دست می‌دانیم در پاورقی‌ها توضیحاتی از سوی خود افزوده‌ایم. این توضیحات را با نوشتن عبارت "(مترجمین)" در پایان هر کدام، از توضیحات اصلی کتاب متمایز ساخته‌ایم. نکته دوم این است که نویسنده در اغاب موارد برای ذکر نام خلیج فارس با زیر پا گذاشتن اخلاق علمی، از یک نام «من درآوردی» استفاده کرده بود که در هنگام ترجمه به طور کامل اصلاح شد.

مهمترین و جالب‌ترین قسمت کتاب، بخش ششم آن است که مهاجرت و معاودت اعراب عمانی و غیر عمانی در روزگاران پیش و پس از اسلام به کرانه‌های شرقی خلیج فارس را مورد بررسی قرار داده است. از طرفی همین بخش پر انتقاداتترین قسمت کتاب نیز به شمار می‌رود. در این مبحث که میان منافع ایرانیان و اعراب اصطکاک پیش می‌آید متأسفانه نویسنده تحت تأثیر شرایط سیاسی حاکم بر عراق در آن دوره قرار گرفته و سعی در مصادره تاریخ ایران نموده است.

عدم ذکر حضور ایرانیان در عمان و سایر قسمت‌های جزیره العرب نکته بحث‌برانگیز دیگری است؛ زیرا مؤلف تا هر جا که توانسته این حضور را کتمان کرده اما در مواردی که پای برتری غیرایرانیان در میان بوده از ذکر آن خودداری ننموده است: مثلاً در زمان تسلیم جیفر و عبد به حکومت اسلامی مدینه که باعث شد تا قدرت اعراب افزایش یافته و گروهی از ایرانیان مجبور به پرداخت جزیه گردند به عنوان ذکر افتخاری برای اعراب، حضور ایرانیان در کرانه جنوبی خلیج فارس در ایام پیش از اسلام را تأیید می‌کند.

البته مواردی از این دست را می‌توان در سایر بخش‌های کتاب نیز یافت. به عنوان نمونه در بخش هشتم، آنجا که از تجارت مشک و سایر روایح در بحرین در صدر اسلام سخن به میان می‌آورد آن را یک تجارت عربی قلمداد می‌کند. در حالی که بر هیچ کس پوشیده نیست بحرین، در تمام دوره باستان و اسلامی تا همین اواخر محل تمرکز تجار ایرانی بوده ولی وی این جا را مرکز تجارت عربی می‌نامد. به همین دلیل بود که مترجمین در این قسمت‌ها توضیحات بیشتری در باورقی افزودند اما چون مخاطبین اثر حاضر افرا می‌تواند در تاریخ هستند و شکی نیست که خود در این زمینه صاحب نظر به شمار می‌روند لذا جای سرح نقد بیشتر را برای آنان خالی گذاشتیم.

مؤلف گاهی در نقش یک ملی‌گرای افراطی، عمانی ظاهر شده و بدون در نظر گرفتن احساسات مردم سرزمین‌های عرب همسایه عمان، به تاریخ و گذشته آنها نیز دست‌اندازی می‌کند.

غیر از آن، مؤلف در همه جا سعی در توجیه اقدامات عمانی‌ها دارد برای مثال آنجا که اولاد جلندی در برابر پیامبر اسلام بدون مقاومت تسلیم می‌شوند، و این تسلیم را داوطلبانه دانسته و بر این عقیده است که آنها خودشان پی به مزایای انضمام به منطقه داده و لذا قبل از این که پیامبر دست به کار شود خودشان مخفیانه از پیامبر درخواست اعزام نماینده‌ای کرده‌اند که او نیز عمرو بن عاص را فرستاده است. این دست از نتیجه‌گیری‌ها که استنادات محکمی نیز ندارند می‌تواند ردپایی از تأثیر هدف خاص وی بر نتایج تحقیق باشد.

عدم یکنواختی متن، انتقاد دیگری است که بر این اثر می‌توان وارد کرد. به عنوان مثال نویسنده با این که همه جا تاریخ هجری قمری را به کار برده اما در صفحاتی که از منابع غیر عربی استفاده کرده است (اواخر فصل نهم) تاریخ‌ها را به میلادی ذکر می‌کند که در هنگام ترجمه، آن تاریخ حفظ و سپس توسط مترجمین تاریخ هجری نیز در کنار آن نوشته شد.

نویسنده بدون هیچ ملاحظه‌ای از اصطلاحات جغرافیایی جدید برای اماکن قدیم استفاده می‌کند. وارثان بلاد، ممالک، شرق الاوسط و شرق الاقصی، برای خواننده فارسی زبان متخصص در مطالعه تاریخ، هر کدام حیطه مفهومی خاص خود را دارند اما مؤلف این تفاوت‌ها را رعایت نمی‌کند به همین دلیل در هنگام برگردان عبارات مربوطه به فارسی با مشکلاتی روبرو شدیم که امیدواریم جاگزین‌ها و طرح ارائه شده، برای مخاطبین قانع کننده باشد زیرا در تاریخ نویسی فارسی از به کار بردن اصطلاحات جدید در مضامین قدیم و بالعکس به شدت احتراز می‌کنند. از آنجا که دکتر صالح احمد علی در پیشگفتار خود بر کتاب با وجود ایراد انتقادات بسنده، از چنین انتقادی خودداری کرده است به نظر می‌رسد هنوز این مقوله در میان تاریخ‌نویسان عرب اهمیت لازم را نیافته باشد. به ویژه این که از چاپ نخست این اثر نیز دیرزمانی نمی‌گذرد. این امر در مقایسه با تاریخ نویسی فارسی، نشانه برتری تاریخ‌نگاری ایرانی به شمار می‌رود.

دیگر مطلب قابل مقایسه بین تاریخ نویسی در زبان فارسی و عربی، اهمیتی است که پژوهشگران و اساتید ایرانی برای تفاوت بین عناوین اصلی و فرعی و ارتباط لازم میان آنها قائل هستند. تاریخ نویسان ایرانی خود را مکلف می‌دانند از شیوه شناختی برای نگارش عناوین و دیگر مطالب تحقیق استفاده کنند. تا آنجا که بی اغراق می‌توان گفت اگر در زبان فارسی ضرباهنگ یکنواخت نگارش رعایت نشود اثر را کم ارزش می‌دانند و چه بسیار اتفاق افتاده است که اساتید دانشگاه‌های ایران، پایان‌نامه دانشجو را به علت عدم رعایت یکنواختی در متن و مناه از مردود دانسته‌اند. در حالی که مؤلف این کتاب با این که خود از اساتید صاحب نام تاریخ عرب است این امر را در نظر نگرفته و منتقد اثر، دکتر صالح احمد علی نیز ایرادی بر این کار ندیده است. این رسم زبان دهنده سطح بالاتر تاریخ نویسی در ایران نسبت به تاریخ‌نگاری عربی می‌تواند به شمار آید. به تلاش اساتید دانشگاه‌های ایران در دهه‌های اخیر به دست آمده است. در بسط این مقال باید افزود که مؤلف چند گونه عنوان‌نگاری را بدون هیچ تناسبی در بخش‌های کتاب به کار برده بود که در زمان ترجمه، البته با رعایت امانت در متن و محتوا، همه آنها به یک شکل درآمد.

عدم ارتباط بعضی عناوین با سرفصل‌های خود انتقاد دیگری را بر کتاب وارد می‌کند. این انتقاد در مورد عنوان بخش هفتم که «کالای تجاری» نام دارد در مقایسه با عنوان اصلی کتاب کاملاً

هویداست تا آنجا که کمترین ارتباطی با نام کتاب و هدف آن دارد و به تبع این عناوین، مطالب مندرج در آن نیز چنین وضعی دارند.

علیرغم شیوایی بی‌همتای نهفته در زبان و ادبیات عرب، نثر مؤلف در بخش‌های مختلف کتاب به غایت کسالت‌آور می‌شود زیرا عباراتی مثل «قد ذکرنا... قد وصفنا... قد قال... و يدل علی انها...» پیاپی و بارها تکرار می‌شوند. در ترجمه سعی شد در هر مورد جایگزین مناسبی گنجانده شود تا مایه خستگی خوانندگان نشود و این کار نیز با رعایت فوق‌العاده امانت انجام شده است.

منابع فراوانی که نویسنده برای مطالب خود در پاورقی‌ها قید کرده است اگرچه زمانی مزیت به شمار می‌آمد اما امروزه در ایران طرفداری ندارد و از نظر خواننده ایرانی می‌تواند به انتقاد گرفته شود. نوشتن تاریخ عمان در ادوار صدر اسلام و پس از آن به دلایل مذهبی و جغرافیایی مورد کراهت بوده و نگاشته شده است که این موضوع باعث شده بود تا سختی این کار مانع از نگارش آن از سوی محققان معاصر شود. عبدالکریم العانی این سختی و صعوبت را پذیرفته و دست به نگارش تاریخ عمان در قرون نخستین اسلامی زده است. کثرت منابع مورد مطالعه وی برای انجام این تحقیق که لیست آن در بخش فهرست، منبع قید شده است نشان از تلاش فوق‌العاده ایشان دارد. این‌ها تنها یک بعد از مزایای این اثر است که باعث انتخاب آن، برای ترجمه به زبان فارسی گردید. شرح همه جانبه تاریخ عمان که تنها حیات سیاسی آن را دربرنگیرد، تازگی مباحث مطرح شده درباره مسیرهای تجارت دریایی که خلیج فارس را به دورترین نقاط جهان وصل می‌کرده است، انواع کالاهای تجاری که از خلیج فارس صادر و یا به آن وارد می‌شده و مراکز تولید و توزیع آن کالاها از دیگر مزایای این کتاب به شمار می‌رود که اکنون در اختیار فارسی‌بانان قرار می‌گیرد.

دقت و تعمق زیاد مؤلف درباره حوادث مرتبط با خلیج فارس و یادآوری نیز ستودنی است. به عنوان نمونه در اوایل فصل نهم مؤلف تا به آنجا مو شکافی می‌کند که تمام عمان بر دو ساحل دیگر خلیج فارس در یک گزارش تاریخی را موجب برتری احتمالی عمان در آن مورد خاص می‌داند. کتاب اصلی فاقد فهرست اعلام بود شاید به خاطر این که نویسنده علاوه بر قید منابع خود در پاورقی‌ها، در متن نیز نام مؤلفین را قید کرده بود که به علت تکرار زیاد آنها، اگر قرار بود این نام‌ها و علاوه بر آن، اسامی افراد اسطوره‌ای و به ناچار شماره صفحات مربوط به آنها را در فهرستی ضمیمه کتاب نماید باعث می‌شد تا حجم فهرست اعلام، حجم کل اثر را تحت تأثیر قرار دهد. اما به دلیل اهمیتی که فهرست اعلام برای خواننده فارسی زبان دارد در پایان ترجمه فارسی، فهرستی تدارک شد

که به ناچار برخی از اسامی اشخاص حذف شد. اسامی حذف شده مذکور در فهرست اعلام، همان دو دسته‌ای هستند که ذکرشان گذشت یعنی یکی اجداد افسانه‌ای یا نیمه افسانه‌ای بطون عرب که جز نامی طولانی و با چندین پشت چیز دیگری از آنها در تاریخ نمانده است و دیگر، مولفین منابع و مأخذی که نام آنها علاوه بر پاورقی، در متن نیز قید شده بود. بنابراین فهرست اعلام مندرج در پایان ترجمه فارسی، اسامی اماکن، قبایل، اشخاص تاریخی و نیمه تاریخی را - تنها با ذکر یک پشت آنها - دربرمی‌گیرد.

پاره‌ای اغلاط تایپی در متن عربی وجود داشت که در هنگام ترجمه ضمن مطابقت آن با متون مورد استفاده، تصحیف، تناسی و اصلاح گردید. در پاورقی‌های مربوطه نیز توضیحات لازم داده شده است.

در هنگام ترجمه، این مسئله "حسن کامشاد"، مترجم سرشناس را پیش رو داشته‌ایم که در مقدمه کتاب «تاریخ چیست؟» نوشته است: «در ترجمه پیشین "تاریخ چیست؟" بی شک از روی خامی و تازه کاری، خود را در تنگنای شکل و قالب متن اصلی مقید و محبوس کرده بودم» و در ادامه توصیه می‌کند که مترجم بایستی از این قالب بگریزد. ما نیز دست کم در برخی جاها به ویژه در هنگام ترجمه مقدمه، شکل و قالب متن اصلی را هم ریخته‌ایم تا بتوانیم مفاهیم عبارات را برای خوانندگانمان منتقل نماییم زیرا بحث مطرح شده در مقدمه، مؤلف به غایت فلسفی و انتزاعی بود تا جایی که امکان دارد دریافت‌های گوناگونی از مضامین آن به ذهن خواننده متبادر شود. از سوی دیگر این قسمت از کتاب پر از استعارات ادبی همراه با جملات طولانی، تزیینات و تعداد کثیری عبارات معترضه بود.

نویسنده در چند جای کتاب، اشعاری را به عنوان شاهد آورده بود. چون ترجمه منظوم کردن شعر تخصص ویژه خود می‌خواهد از برگردان آن خودداری کردیم و اصل آن را در متن فارسی گنجاندیم. اما ترجمه تحت‌اللفظی و منثور آن را در پاورقی قرار داده‌ایم تا مورد استفاده خوانندگان قرار گیرد. در این زمینه علینقی منزوی در مقدمه ترجمه معجم البلدان می‌نویسد «ترجمه شعر گاهی یک‌سر ناممکن است و گاهی دارای چندین احتمال بی‌ارزش صرف و نحو عربی است، که پرداختن به

آن‌ها، جز ضایع کردن وقت و بیرون راندن کتاب از موضوع اصلی هیچ سودی ندارد». این جمله به مثابه توصیه‌ای برای غیرضروری بودن ترجمه اشعار عربی در متون تاریخی قلمداد شد.

مترجمین این اثر امیدوارند با ترجمه این کتاب توانسته باشند دوره‌ای از تاریخ کشور عمان را به ایرانیان معرفی نمایند زیرا عمان از معدود کشورهایی است که در بیشتر ایام تاریخ روابط دوستانه‌ای با ایران و ایرانیان داشته است. مهاجرت‌هایی که در طول تاریخ از دو سو، توسط ساکنان دو کشور انجام گرفته شاهد خوبی برای نشان دادن روابط دوستانه این ملت‌ها به شمار می‌رود. از طرف دیگر ترجمه این کتاب در واقع ترجمه بخشی از تاریخ خلیج فارس است که شناخت آن برای ما ایرانیان، به عنوان صاحبان تاریخی آن لازم به شمار می‌آید. همچنین امیدواریم با این ترجمه، بخشی از دین خود به این آب‌های نیلگون که نسل اندر نسل در پناه آن بالیده‌ایم ادا کرده و قسمتی از وظیفه خود در کمک به حفظ نام این آب‌ها را به انجام رسانده باشیم.

پیشگفتار

از ویژگی‌های بارز زمان‌های جدید، تغییرات بزرگی است که در مفهوم تاریخ و روش تحقیق و چارچوب مباحث آن اتفاق افتاده است. امروزه، دیگر تاریخ تنها نقل عاطفی حوادث سیاسی و نظامی و اقدامات حاکمان در طول زندگی‌شان نیست، بلکه کوشش‌های موفق متعددی است که با هدف روشن ساختن معلومات و ثبت درست آنها با آداب و قوانین خاصی انجام می‌گیرد. این امر با افزایش توجه به ثبت فعالیت‌های گذشته بشری در زمینه‌های مختلف و مخصوصاً جنبه‌های اجتماعی و اقتصادی آن همراه بوده است بدون این که بر طبقه خاص یا گروه ویژه‌ای منحصر گردد.

مباحث تاریخ برای مطابقت با این سیر تکاملی به محدود کردن دامنه خود در زمان‌ها و مکان‌های خاص هدایت شده است. بنا بر این پژوهش‌های گسترده که دوره‌های طولانی و یا جوامع چندی را دربرگیرد دیگر پسندیده نیست. انجام تحقیقات عمیق درباره یک منطقه خاص و یا یک جامعه محدود در دوره‌ای مشخص بگزینه آن شده است. از این مطالب مبرهن می‌گردد که این روش فرصت لازم برای نقد اطلاعات در مورد هر یک از عوامل مختلف و کیفیت برخورد با آنها و ارائه تصویری دقیق‌تر و پیوسته‌تر از زندگی بشری و شامل فعالیت و تمدن وی را در اختیار قرار می‌دهد. بررسی تاریخ عرب در زمان‌های جدید، مورد توجه بسیار قرار گرفته است. بسیاری از نسخ خطی در کتابخانه‌ها گردآوری شده‌اند و با منظم نمودن و فهرست نویسی آنها، کار برای محققان آسان شده است. تعدادی از کتاب‌ها به صورت علمی دقیقی منتشر شده‌اند. بررسی‌های نقادانه عمیقی درباره آنها صورت گرفته است. بررسی برخی از جنبه‌های تاریخ و تمدن عرب، آنگاه پیش از این! چندان مورد توجه نبوده- افزایش یافته است. بخش زیادی از این تحقیقات در زمان گذشته توسط مستشرقین و نیز اعرابی انجام گرفته که در غرب شاگرد آنها بوده‌اند و تحت تأثیر روش‌ها و اصول علمی موضوعی آن دیار قرار داشته‌اند.

علاوه بر وضع فوق، نهضت نوین بزرگی آغاز شده که همه جنبه‌های وطن اعراب را در بر گرفته است. این نهضت نیازمند پذیرش مسئولیت و تداوم آن از سوی اعراب و شناخت جوانب مختلف زندگی مادی و فکری به صورت کلی و بررسی تاریخ‌شان به طور ویژه است، تا این بررسی اساسی زمینه شرح مواد ارزشمند سرزمین و پیشرفت آنها شود زیرا کسانی که آشنایی بیشتری با یک سرزمین دارند برای موضوعات آن نیز ارزش بیشتری قائل هستند. بررسی تاریخ در دانشگاه‌های عرب از همین منظر

رو به افزایش است و تعداد اساتید و دانشجویان آن نیز بیشتر شده است. ابزار تحقیق از جمله کتاب و دیگر مواد به وفور یافت می‌شود که این رشد نیز با دقت روش‌های علمی نوین همراه بوده است که بر دقت در تحقیق و تحلیل عمیق و وسعت دید تأکید می‌کنند. نمونه‌های با ارزشی در زمینه پیشرفت پژوهشی از سوی این محققان به دست آمده است که دیدگاه‌ها و سطح آن با دیگر بررسی‌های علمی توانمند در جهان هماهنگی دارد.

امروزه بررسی جوانب مختلف اقتصادی و اجتماعی تمدن عرب، تحت تأثیر روش‌هایی که به همه این جوانب توجه داشته باشد از عنایت خاصی برخوردار شده است و از محققان می‌خواهد که توجه گذشتگان را مشکلات عصر حاضر و پاسخ‌گویی به قضایای آن دوره و راه حل آنها برای آن مشکلات بررسی کنند. البته این تحقیقات از لحاظ تعداد و نوع آن در سطحی موازی با این دید نگاشته نشده است. تکرار پژوهش‌های یک‌پارچه از نظر چارچوب و محدود در بررسی مشکلات، تداوم یافته است اما این پژوهش‌ها بر اساس بررسی از آرا و افکاری انجام شده است که ابتدای علمی دقیقی ندارند. این عیب خطری است که جامعه دانشگاهی آن را دریافته است، لذا واجب است که آن را اصلاح نمود و عیب را برطرف کرد زیرا جامعه دانشگاهی دارای امکانات و وسایل تحقیق فراوانی است و تکلیف نخست آن تسلط بر پیشرفت علمی در جهان همراهی با آن است.

ناظران تنظیم پژوهش‌های تاریخی در دانشگاه تعداد نیاز به اهمیت توجه به جوانب مختلف تمدن با استفاده از روش‌های علمی دقیق و دید فراگیر را دریافته‌اند و بحث‌هایی صورت گرفته است که غوامض تمدن عرب را برطرف کرده و در پیشرفت تئوری جهان سهیم شده‌اند. خوشبختانه از نخستین کسانی که به این تحقیقات پرداخته‌اند گروهی هستند که ویژگی‌هایی از قبیل دقت و دید باز و احساس مسئولیت و اشتیاق در امر تحقیق معروف هستند. یکی از همین افراد، دکتر عبدالرحمان عبدالکریم العانی است. وی تحقیقی انجام داده که باعث تشویق و تقدیر ایشان از سوی «کمیته تحقیق» شده است. این اثر، پژوهشی است که امید است انتشار آن مثل تقدیر کمیته تحقیق با موفقیت روبرو شود.

سرزمین عمان که توسط دکتر عبدالرحمان به عنوان موضوع تحقیق انتخاب شده است بخشی از جزیره العرب بزرگ و سراسر تنوع است. با وجود اشاراتی که بر نقش مهم عمان و مردمان آن در

تمدن عربی دلالت می‌کند اطلاعات مربوط بدان پراکنده است و تصویر آن شفاف نیست. شکی نیست که تحقیق نخستینی که ایشان دربارهٔ بحرین منتشر کرده، راه را برای او در نشان دادن اهمیت عمان و نیز رعایت جوانب مورد نیاز تحقیق در آن زمینه، مهیا نموده است. محدود بودن تحقیق وی در زمان و مکان او را وادار می‌کند تا تمرکز و ژرفاندیشی و غیب‌یابی شرایط مختلف و عوامل مؤثر محلی را در نظر بگیرد. علاوه بر آن مجرای پژوهش، وی را از یک سرزمین خاص آزاد کرده و به بررسی شرایط و سرزمین‌های دیگر کشانده است.

مؤلف در ابتدای تحقیق اوضاع جغرافیایی عمان را گنجانده و سرزمین، تولیدات، سکنه و مراکز شهری آن را در پیوند با ریشهٔ اسلامی مورد بحث و بررسی قرار داده است. در حالی که اطلاعات دربارهٔ سرزمین و سطح عمان در دست‌نویس به کمک تحقیقات و نقشه‌ها افزایش یافته است. اما دربارهٔ اوضاع اقتصادی و انسانی در دهه‌های نخستین اسلامی تحقیق کاملی صورت نگرفته است زیرا اطلاعات مربوط به آن پراکنده است. پژوهش حاضر نخستین کار فراگیری است که همهٔ اطلاعات پراکنده را در خود گردآورده و از آن تصویر مناسبی برآورداده تا شرایط آن را توضیح دهد و راه و روزنهٔ تلاش را برای محققین در این میدان روشن نماید.

مؤلف، پراکنده شدن مردم عمان بعد از فرسایش اسلامی در سرزمین‌های جهان اسلام را دنبال کرده است. اطلاعات لازم دربارهٔ اسکان آنها در بصره، جزیره و خراسان در پرتو تحقیقات گذشته فراوان است. اما اطلاعاتی که مؤلف به انتشار سکنهٔ عمان در سرزمین‌های واقع در شرق خلیج فارس - که پیش از این مورد توجه پژوهشگران قرار نمی‌گرفت - در اختیار قرار می‌دهد تصویر جدیدی مبتنی بر پایه‌های علمی ارائه می‌دهد که با کمک دلایل زیادی، اطلاعات مهم دربارهٔ اساس تاریخی گروه انبوهی از اعراب که هنوز در آن مناطق ساکن هستند را در اختیار خوانندگان قرار می‌دهد.^۱

فصولی که مؤلف دربارهٔ فعالیت تجاری عمان نوشته است قابل تقدیر است زیرا تصویری که توسط وی ارائه می‌شود تصویری جدید و واقعی است که مایهٔ افزایش شناخت می‌شود و بسیاری از نظرات دربارهٔ مراکز و گرایش فعالیت‌های اقتصادی در جهان اسلام در دورهٔ میانه را تصحیح می‌کند.

۱ - نویسنده این سطور در اینجا از فرصت استفاده می‌کند و این مهاجرت‌ها را دلیلی برای استحقاق خودشان برای جعل نام خلیج فارس قرار می‌دهد اما علیرغم اطلاع وی از سکونت ایرانیان در هر دو سوی خلیج فارس در بیش از اسلام و احتمالاً قبل از اعراب و نیز بازگشت مهاجران عمانی از ایران به جزیرهٔ العرب بعد از یک دورهٔ کوتاه اسکان - که در این کتاب نیز بدان اشاره شده است - بر این نام من‌درآوردی تأکید می‌کند که در ترجمه حذف شد. (مترجمین)

با وجود توجه فراوان به جوانب اقتصادی به صورت کلی و جنبه بازرگانی به صورت ویژه، پژوهش حاضر از انجام یک بررسی فراگیر عاجز مانده است. تحقیق درباره برخی مناطق مخصوصاً مصر و شمال آفریقا بعد از قرن چهارم هجری سربسته باقی مانده و فعالیت تجاری در سرزمین‌های شرقی در کل متکی به تحقیقات "هاید" و "آدام متز" است که آن هم بر راه‌های تجاری و تجارت محدود کالاهای «تجملی» - که بارها در کتب اسلامی از آن یاد شده - متمرکز شده است. اطلاعات موجود در کتاب‌های مذکور محدود و جزئی است و تعمیم‌های غیر دقیقی وجود دارد. همچنین این آثار از حل بسیاری از قضایای مهم مربوط به بررسی تاریخ تجارت غافل شده‌اند.

در نتیجه انجام تحقیق دکتر عبدالرحمان العانی، تصویر نوینی که جوانب متعددی را در برمی‌گیرد، دست آمده است اما شاید خلاصه‌نویسی آن را از شکل انداخته باشد. تحقیق دکتر عبدالرحمان موضوعات مهمی را در بر گرفته، اطلاعات قابل اعتنا، منظم و تصویر دیگر گونه‌ای را ارائه داده است. امید است که این تحقیق خواننده را به اندیشه وادارد و افق‌های جدیدی را بر روی پژوهشگران بنشاند و سر آغاز پژوهش‌های دیگری در این میدان باشد.

«بگو» از دید که خداوند شما را خواهد دید»

دکتر صالح احمد علی